

public institutions has an influence on public attitudes to corruption in different spheres of social life. The results of public opinion roll shows that about 30% of polled people are ready to testify against corrupt officials if necessary. It is expediency to use experience in the sphere of corruption counteraction.

Besides the special anti-corruption agency, the tasks concerning the detection, stopping and investigation of corrupt crimes are put on police, Internal Security Agency, public prosecutor office, Border Guard, Military gendarmerie.

The activity of law enforcement authorities of Republic of Poland in the sphere of corruption counteraction in certain areas is analyzed. Particularly, the dynamic changes in number of corrupt crimes in the period of 2007-2014 years are shown. The statistical information in the period of 2012-2014 years concerning the preliminary investigation, legal grounds which cause the preliminary investigation, the legal qualification of investigated corrupt offences, the number of suspected in committing corrupt offences and the number of convicted for its commitment are made. The attention is paid on the subjects who committed the corrupt crimes, their age and sex, kinds of precautions, used by law enforcement authorities and penalties (terms of imprisonment) which were applied to them.

Key words: corruption counteraction and prevention, international experience, Central Anti-Corruption Bureau, the tasks of specialized anti-corruption agency, law enforcement authorities of Republic of Poland.

Стаття надійшла 23 листопада 2016 р.

УДК 351:35.086

А. Р. Лещух

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ ЗА ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИПИСІВ

Досліджено питання, що стосуються юридизації конституційної процесуальної відповідальності, відносин та підстав, пов'язаних із її застосуванням, за допущені деліквентом порушення конституційних приписів у процесі здійснення влади. Доведено доречність визнання у науковій сфері та впровадження у юридичний обіг поняття «конституційно-процесуальна відповідальність», необхідність законодавчого закріплення її елементів, підстав настання, процедур та санкцій, оскільки саме ця відповідальність, об'єктивність запровадження якої продиктована, зокрема, й широко висвітленими у ЗМІ вчинками та бездіяльністю українських парламентаріїв, урядовців, не підпадає під наявні види юридичної відповідальності.

Ключові слова: конституційно-процесуальна відповідальність, публічно-владний суб'єкт (деліквент), юридична відповідальність, юридизація відносин.

Постановка проблеми. Проблематика юридизації конституційних відносин, владних інституцій в Україні, конституційної та інших, суто юридичних, видів відповідальності інтерпретується у різних суспільних, гуманітарних науках та у законотворчій діяльності. Однак згадані розробки стосуються найперше удосконалення інституційно-конструктивної основи юридичної та соціальної відповідальності. Тривала криза у державній владі обумовлює підвищений інтерес науковців і практиків до пошуків нових форм і видів відповідальності суб'єктів конституційно-політичних відносин, насамперед держави та її органів, службових та посадових осіб тощо. Актуальним залишається й питання про розроблення кодексу поведінки парламентарія із відповідними санкціями та ін.

Стан дослідження. Наукові праці з проблематики конституційно-правової відповідальності містять широкий спектр її досліджень із позицій відповідальності владних (державних, самоврядних) суб'єктів у контексті проблем щодо реалізації та забезпечення ефективності конституційно-правових норм, співвідношення конституційної та політичної відповідальності тощо.

Водночас у юридичній літературі відсутня як юридизація конституційних процесуальних відносин, так і сама відповідальність, чітке визначення правових підстав її застосування. Надто часто конституційну (конституційно-процесуальну) відповідальність невиправдано «об'єднують» з морально-етичною відповідальністю під поняттям, наприклад, депутатської етики, пропонуючи прийняти кодекс парламентської етики, в якому передбачити запровадження санкцій політичного, юридичного (дисциплінарного) та процесуального характеру щодо порушників поведінки (членів найвищого представницького органу) в парламенті та поза його межами за «негідні» вчинки. На нашу думку, цього робити не слід, адже наступним кроком може бути пропозиція прийняти відповідні етичні кодекси поведінки, що адміністративно впливатимуть на конституційний статус й інших вищих державних інституцій: глави держави, органу конституційної юрисдикції, уряду тощо, та конкуруватимуть із конституційними нормами, які визначають статус цих осіб. Варіантом є прийняття, наприклад, кодексу поведінки владного суб'єкта конституційного процесу, в якому відповідні розділи мають зайняти, серед інших, конституційно-правова, конституційно-процесуальна, дисциплінарна та морально-етична відповідальність із чітким визначенням підстав її застосування щодо деліквента.

Дослідження юридизації конституційно-правової відповідальності та галузевих юридичних видів процесуальної відповідальності,

правових інституцій, що є гарантами народного суверенітету в масштабах держави, містяться у роботах зарубіжних та вітчизняних науковців: С. Авак'яна, С. Балана, К. Басіна, О. Батанова, Н. Батанової, Г. Ветрової, П. Елькінда, А. Єрьоміна, К. Жоля, О. Іваненко, Г. Іванцової, З. Ковклуня, В. Коркунова, В. Кравченко, О. Краснікової, Л.Кривенко, Н. Лумана, В. Лучина, О. Мельника, Л. Наливайко, П. Недбайла, Л. Нудненко, Р. Павленка, І. Петрухіна, М. Пітцика, В. Погорілка, С. Полуніна, А. Сергєєва, А. Столярова, П. Трачука, В. Федоренко, Ю. Хабермаса, Н. Чечиної, А. Юдіна, В. Яковлева, В. Яркова, А. Ярошенко та інших учених.

Метою статті є дослідження юридикації конституційної процесуальної відповідальності державно-владного суб'єкта (деліквента) у разі порушення ним конституційних приписів та підстав її настання; також обґрунтування необхідності чіткого визначення в законодавстві поняття конституційно-процесуальної відповідальності та її інституційно-правових підстав, запровадження цієї відповідальності в українську правову систему.

Виклад основних положень. Розглядаючи українське суспільство як функціонально диференційовану, певним чином структуровану соціальну систему, ми маємо підстави стверджувати, що право є однією із його функціональних підсистем. Право у процесі свого історичного еволюціонування сформувалось у суспільстві як особлива соціальна інституція, що функціонує в межах конкретних юридичних норм. Правова система хоча і є саморегульованою та відображає себе правовим способом, однак у законотворчості повною мірою залежить від впливу вищої політичної влади в державі та від громадянської активності. Як інституція соціальна, право спричиняє регулятивний побічний вплив на чинні в суспільстві та державі соціально-правові відносини, не утворюючи і не формуючи нових.

Конституційно-правові відносини за своїм характером і структурою є доволі складними, різнорівневими, що передбачає, своєю чергою, запровадження на рівні держави особливих правових механізмів, процедур закріплення, виконання обов'язків, застосування заходів відповідальності.

Для реалізації матеріальних норм конституційного права й належного забезпечення ефективної та оптимальної реалізації завдань, функцій і повноважень суб'єктів конституційних правовідносин, передбачених цими нормами, законодавець створив певну систему відповідних процесуальних норм.

Конституційний процес, ґрунтуючись на нормах вищої юридичної сили, встановлює для державно-владних суб'єктів порядок діяль-

ності зі створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових та інших юридичних норм, закріплює право і обов'язок щодо здійснення ними своїх повноважень, тому й займає особливе, чільне становище серед усіх інших юридичних видів процесу.

Встановлений порядок діяльності суб'єктів-учасників конституційних відносин є процесом правореалізаційного характеру, адже стосується безпосередньо виконання, дотримання та застосування конституційних норм, спрямований на реалізацію владних повноважень, виконання обов'язків, утримання від вчинення заборонених дій та «відчуття» впливу відповідальності за конституційний делікт. Він, зокрема, охоплює процедури, механізми із реалізації громадянами конституційного статусу, притягнення владних суб'єктів до конституційної відповідальності тощо.

З іншого боку, виокремлюють конституційно-правотворчий процес – як установлений нормами конституційного права порядок діяльності суб'єктів конституційних відносин щодо аналізу та оцінки правових потреб суспільства, формування і прийняття відповідних і адекватних суспільному розвитку правових рішень та актів.

У науковій літературі для глибшого розуміння процесу активного впливу юридичної думки та практики на соціально-політичне життя в загальнодержавному масштабі застосовують відносно новий термін «юридизація відносин» – встановлення правових інституцій, які є гарантами стабільності суспільства у масштабах правової держави [1, с. 293].

Єдність національної конституційної теорії, конституційного законодавства та практики його реалізації в частині забезпечення прав і свобод особи в Україні, організації публічної влади на засадах її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, гарантування місцевого самоврядування, функціонування конституційної держави загалом у юридичній літературі охоплюється поняттям конституціоналізм [2].

До поняття конституціоналізму можна також віднести: політико-правову ідеологію, наукові та інтелектуальні узагальнення, теоретично-правові конструкції, в основі яких лежать фундаментальні засадничі підвалини щодо забезпечення відповідального державного врядування згідно з конституцією та визнання і гарантування державою основних прав і свобод людини та громадянина. А. Берч зазначає: «Відповідальне врядування – це врядування, за якого влада прислухається до громадської думки, здійснює розважливу й послідовну політику, підзвітна перед представниками виборців» [3].

Отже, відповідальність є одним із найважливіших елементів статусу владного суб'єкта, види та підстави якої визначено Конститу-

цією України (конституційно-політична) та відповідним галузевим законодавством: кримінальна, цивільно-правова, адміністративна, дисциплінарна, матеріальна (юридична).

Водночас, визнаючи в юридичній науці та практиці наявність конституційного процесу як сукупності процесуальних норм, притаманних статусу суб'єкта конституційних відносин, не можна заперечувати доцільності запровадження в науковий правовий обіг такого поняття, як «конституційна процесуальна відповідальність».

Пояснимо свою думку тим, що за невиконання (неналежне виконання) владним суб'єктом конституційних приписів під час відповідних процедур (у законодавчому процесі, в конституційному судочинстві, у здійсненні виконавчої діяльності центральними органами влади, у розпорядчій діяльності глави держави тощо) щодо нього мають настати несприятливі наслідки після оцінки його вчинку як делікту. Тимчасом чинне конституційне законодавство України передбачає відповідальність лише за порушення його матеріально-правових норм (імпічмент президента, відставка урядовців, конституційних суддів, дострокове припинення повноважень парламенту, відкликання депутата тощо).

На думку М. Вітрука, розмежування рівнів публічної влади призводить до виокремлення державного і муніципального права, отож науковець вирізняє у сфері публічного права конституційну відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності, поряд з нею державно-правову (дисциплінарну, адміністративну, кримінальну), процесуальну та муніципальну [4, с. 161–162; 167].

Вважаючи цю думку слушною, констатуємо, що саме прогалина в українському законодавстві, зокрема в частині відсутності в національному законодавстві належної правової регламентації інституту конституційної процесуальної відповідальності, підстав її настання дає змогу владному порушнику конституційних приписів уникати відповідальності.

По суті, усі відомі правопорушення (конституційні, кримінальні, адміністративні, дисциплінарні тощо) так чи інакше спрямовані на порушення конституційних приписів, однак не всі види правопорушень (деліктів) охоплюються видами відповідальності. Насамперед це стосується процесуальних порушень, допущених суб'єктами здійснення вищої публічної влади в державі (у сфері конституційних процесуальних відносин політичного характеру). Тому для досягнення мети нашого дослідження важливим є чітке визначення поняття відповідальності, правових підстав її застосування в конституційному процесі (у вузькому розумінні цього поняття).

Категорія відповідальності є однією з центральних проблем в українській та закордонній правовій науці, однак вона стосується, як це вбачається з аналізу наукової літератури, також і предмета дослідження: соціології, філософії, етики, політології, психології та ін.

Соціальна відповідальність є найважливішим елементом, формою взаємозв'язку особи та суспільства. Вона регулює поведінку індивіда відповідно до його вимог. Відповідальність виникає внаслідок соціальної необхідності узгодження поведінки людини з системою суспільних відносин як сфера меж, рамок належної поведінки людини, вимог суспільства до індивіда, як невідворотність відповідальності за свою поведінку перед особою чи організацією, котрі мають на це право [5, с. 60].

Тракуючи поняття соціальної відповідальності, науковці-філософи В. Андрюшенко, В. Бакіров вважають, що, будучи мірою відповідності дії соціальних суб'єктів взаємним і суспільним вимогам та нормам, засобом підтримання та вдосконалення суспільної комунікації, що зумовлює конструктивне існування суспільства, вона є системою орієнтацій і цінностей індивіда, яка відображає інтереси тих чи інших соціальних спільнот; це також соціально спрямована діяльність, в основі якої лежать пріоритети суспільства [6, с. 141–142].

Назагал відповідальність у науці ідентифікують як: а) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь слова, вчинки, дії, враховуючи їх серйозність, важливість та інше [7, с. 136]; б) категорія етики і права, що відображає особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства та характеризується дотриманням норм права і норм моралі [8, с. 469]; в) застосування в особливому процесуальному порядку до особи, яка вчинила правопорушення, засобів державного примусу, передбачених санкцією правової норми [9, с. 502].

Якщо ми ведемо мову про відповідальність у сфері конституційно-правових відносин (що мають політичний характер), не можемо оминати й політичної відповідальності – одного з інститутів соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їхньої політичної діяльності [10, с. 503].

Політична відповідальність, на думку деяких науковців, має місце за відсутності чітких правових підстав конституційно-правової відповідальності і в кожному конкретному випадку свідчить про прогалину в конституційному законодавстві [11].

В. Трачук, аналізуючи та оцінюючи діяльність двох основних суб'єктів вітчизняної політики – еліти та народу – стосовно їх впливу на хід і результати політичного процесу в Україні, виокремлює декіль-

ка рівнів аналізу й оцінки проблеми політичної відповідальності: 1) морально-психологічний стан політичних акторів, заснований на розумінні ними сенсу і наслідків політичної діяльності, підґрунтям якої є політичні потреби та інтереси, політична свідомість, здатність до мобілізації політичної волі та визначення політичних цілей; 2) свідоме дотримання політичними суб'єктами норм і правил політичного життя, зовнішніх (підзвітність, карність, стандарти, рекомендації та ін.) і внутрішніх (обов'язок, моральні чинники) форм контролю політичної діяльності; 3) настання негативних наслідків (відкликання депутата, імпічмент президентові, втрата довіри, відчуття обманутості, зраженості та інше) для суб'єкта політики за неналежне дотримання чи недотримання політичних і правових норм, даних обіцянок, взятих зобов'язань; 4) відповідність ідеології та політичної практики суб'єктів політики [12, с. 313–314].

При цьому, об'єднавши позитивний (моральну відповідальність перед суспільством, державою) і негативний (відповідальність, що її зазнає особа у разі порушення встановлених норм) аспекти відповідальності та ввівши конституційно-правову відповідальність до політичної (п. 3), науковець стверджує, що механізми реальної правової й політичної відповідальності в українському законодавстві виписано так, аби в будь-який «законний» спосіб уберегти політиків та посадовців від звіту за сказане та зроблене, вже розподіляючи ці види відповідальності [12, с. 313].

У контексті нашого дослідження інтригує процесуальний аспект відповідальності посадовців – учасників конституційно-політичних відносин.

Розглянемо підставу застосування конституційно-правової відповідальності – конституційний делікт, котрий за сутністю є суспільно небезпечним посяганням на цінності, що охороняються конституційним правом, шляхом спричинення або загрози спричинення їм шкоди; за змістом є винним діянням суб'єкта, що посягає на порядок організації та функціонування основ конституційного ладу, права та свободи людини і громадянина; за формою – протиправна дія або бездіяльність, за вчинення якої передбачений саме цей вид відповідальності.

Зважаючи на спільне джерело походження цих видів відповідальності – Конституцію України, підставою саме конституційної процесуальної відповідальності можна вважати конституційний процесуальний делікт (посягання на встановлений Конституцією порядок, процедуру організації та діяльності суб'єкта, наділеного державно-владною компетенцією відповідно до принципу розподілу влад; є вин-

ним, протиправним діянням або бездіяльністю владного суб'єкта). І вже поряд із конституційною процесуальною відповідальністю та підставами її настання можна говорити про морально-етичний бік неправомірної поведінки владного суб'єкта, що надто часто має місце в українському політичному середовищі.

Країни західної демократії користуються різними підходами щодо законодавчої регламентації в конституційному процесі правил правомірної поведінки парламентаріїв, вищих посадових осіб держави, зокрема: приймають нормативно-правові акти, видають моральні кодекси поведінки, де передбачено санкції впливу на порушника: заклик деліквента до порядку з внесенням цього до протоколу засідання, позбавлення його права виступати (голосувати), накладення штрафу, заборону балотуватися до парламенту на певний строк, позбавлення представницького мандата тощо. Натомість, регламент українського парламенту передбачає незначний перелік неефективних «покарань», як-от: позбавлення деліквента права відвідувати засідання впродовж п'яти сесійних днів.

Тобто умовно в парламенті застосовується конституційна процесуальна санкція, підставою якої може стати не професійна діяльність парламентарія, а скоєння вчинку з ознаками аморальності (бійка, словесна образа, вихлюпування води в опонента, кидання предметів тощо). А безпосередньо за вчинення делікту конституційно-політичного, процесуального характеру (блокування, трибуни, кнопкодавство, антиконституційний виступ (антидержавного, антиукраїнського змісту), невідвідування засідань парламенту тощо) настає така ж відповідальність, що і в першому випадку!

Висновки. Так, конституційні норми переважно не містять санкцій за порушення своїх приписів, що унеможливує застосування до суб'єкта владно-політичних відносин адекватних правопорушенню заходів впливу, особливо – у законодавчій діяльності, що є невід'ємним елементом конституційного процесу в Україні.

Прийняття кодексу поведінки парламентарія – це лише часткове вирішення цієї складної проблеми: хоча порушення має морально-етичний зміст, але ж існують ще конституційно-процесуальні делікти. Тому слід розмежувати вчинки парламентаріїв за цією ознакою.

Наша пропозиція – то запровадження в українське правове поле інституту конституційно-процесуальної відповідальності з детальною законодавчою регламентацією її неодмінних елементів (наприклад, прийняття парламентом конституційного процесуального кодексу, що стосуватиметься безпосередньо усіх учасників конституційного процесу, починаючи з глави держави). Це дасть можливість набагато ефективніше застосовувати санкції конституційно-процесуального

впливу щодо порушника безпосередньо в процесі його професійної діяльності (бездіяльності) не лише з морально-етичного (існує пропозиція розробити і запровадити кодекс етики народного депутата), а й із правового боку.

1. Жоль К. К. Соціологія: навч. посібник / К. К. Жоль. – К.: Либідь, 2005. – 440 с.

2. Основи демократії: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. А. Ф. Колодій. – 3-тє вид., оновл. і доп. – Львів: Астролябія, 2009. – 832 с.

3. Короткий оксфордський політичний словник / пер. з англ.; за ред. І. Макліна. А. Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. – 789 с.

4. Витрук Н. В. Общая теория юридической ответственности: монография / Н. В. Витрук. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Норма, 2009. – 259 с.

5. Іваненко О. Визначення поняття, сутності та видів соціальної відповідальності: актуальні проблеми / О. Іваненко // Право України. – 2006. – № 1. – С. 60–64.

6. Філософський словник соціальних термінів: 3-тє вид., доп. / В. П. Андрющенко (кер.), В. С. Бакіров, М. І. Бойченко та ін. – 3-тє вид., доп. – Харків: Р. І. Ф., 2005. – 670 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – 896 с.

8. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

9. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

10. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004.

11. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. монографія / В. О. Антонечко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов та ін.; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. – К.: Атіка, 2007. – 864 с.

12. Трачук В. О. Політична відповідальність як соціогуманістична проблема: сучасний український дискурс / В. О. Трачук // Дні науки філософського факультету-2012: Міжнародна наукова конференція (18–19 квіт. 2012 р.): матеріали доповідей та виступів; редкол.: А. С. Конверський та ін. – Ч. 9. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 415 с.

Лещух А. Р. Конституционно-процессуальный и морально-этический аспекты ответственности народного депутата Украины за нарушение конституционных предписаний

Исследованы вопросы, касающиеся юридикации конституционной процессуальной ответственности, отношений и оснований, связанных с ее

применением, за допущенные деликвентом нарушения конституционных предписаний в процессе осуществления власти. Доказаны уместность признания в научной сфере и внедрения в юридический оборот понятия «конституционно-процессуальная ответственность», необходимость законодательного закрепления ее элементов, оснований наступления, процедур и санкций, поскольку именно эта ответственность, объективность внедрения которой продиктована в том числе и широко освещенными в СМИ поступками и бездействием украинских парламентариев, чиновников, не подпадает под имеющиеся виды юридической ответственности.

Ключевые слова: конституционно-процессуальная ответственность, публично-властный субъект (деликвент), юридическая ответственность, юридикация отношений.

Leschukh A. R. Constitutional and procedural and ethical aspects of the people's deputy responsibility of Ukraine for the violation of constitutional provisions

The article deals with the scientific recognition of the independence of constitutional and procedural responsibility, the necessity of its legislative consolidation as it directly concerns the problem of bringing a parliamentarian's behavior to European standards of activity, the promote of normalization of relations in a parliament, dictated by the need of legal assessment of politicians' actions that are not subjected to existing types of legal liability.

A partial solution to this complicated problem is the adoption of a code of a parliamentarian's conduct. However, each violation is of moral and ethical nature (fightings, pushing from the rostrum, interrupting speeches by cries, pulling the opponent's microphone, etc.). But there are torts of a purely constitutional and procedural nature affecting the work and image both of a government and the whole state: blocking the rostrum by MPs, missing sessions of Parliament, «button-pressing», anti-Ukrainian activities in the parliament and government, omission, etc. Although the problem of constitutional responsibility of public authorities has been actively discussed for quite a long time by scientists and practitioners as a characteristic feature of the constitutional law in correlation of constitutional and legal political responsibility, the problem of the introduction of this type of independent responsibility of political nature, the so-called constitutional and procedural responsibility, arises for the first time and is rather new for Ukrainian politicians and Ukrainian society. Actually, the concept of constitutional and procedural responsibility and its elements such as entities, reasons, moral, ethical and constitutional procedural aspect of the evaluation of government entities activity – violators of constitutional provisions, mechanisms of bringing them to procedural responsibility with imposing sanctions and procedures for their implementation, the fulfillment of preventive measures, etc., may be reflected in a separate complex legislative act, that is in the Constitutional Procedural Code, with a separate section on the norms of ethics of a government representative.

Key words: constitutional and procedural responsibility, constitutional and procedural code, public government entity.

Стаття надійшла 17 листопада 2016 р.